

The article analyzed groups of new nouns and designation of persons that have no feminine equivalent and indicated the causes of its absence.

Keywords: masculisms, new noun, category of gender, generic differentiation.

УДК 811.161.2'367.335(043.3)

Гаврилюк О.Р.

СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЙ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ

Стаття присвячена з'ясуванню структурно-семантичних та функціональних ознак складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Ключові слова: складнопідрядні речення, допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення, структура, інтенсивність.

У сучасній граматиці вивчення складного речення зосереджено переважно на функціональному та комунікативному аспектах, а також комплексному семантико-синтаксичному аналізі. Актуальність цих підходів полягає в можливості докладного розгляду різноманітних синтаксичних структур з урахуванням усіх можливих їхніх функцій та сфер уживання. Потрактування складного речення як поліпредикативної одиниці дозволяє виділити в його структурно-семантичній моделі не тільки загальні структурні ознаки, що визначають загалом природу складного речення як синтаксичної одиниці, але й виявити в цих мовних одиницях семантичні ознаки, які роблять кожну модель індивідуальною в структурному плані і конкретною в семантичному. Серед різноманітних типів складних синтаксичних одиниць особливими за структурно-семантичними ознаками є складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні структурних особливостей складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, а також дослідження їх структурно-семантичних ознак.

Актуальність дослідження полягає в необхідності детального аналізу структури та функціонування складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики. Системний розгляд складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики дозволить повніше збагнути структуру мови і мовлення загалом, встановити механізми функціонування та взаємодії різних мовних рівнів із властивими їм лінгвальними одиницями.

Вивченню складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики присвячено дослідження українських мовознавців І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука, А. Г. Кващука, М. В. Мірченка, Н. О. Ковальової, Т. П. Ткачука та інших. Допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні на матеріалі російської мови досліджували М. Є. Кухаревич, Т. Г. Печонкіна, Н. О. Андрамонова, Н. П. Перфільєва, В. Ю. Апрессян, Р. М. Теремова, В. С. Храковський, Л.С. Естріна та інші.

За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні допустові речення належать до класу розчленованих складних конструкцій, оскільки підрядні частини в них не мають опорних елементів у головній частині, тобто не займають прислівної позиції, як це характерно для нерозчленованих речень. Це можна підтвердити прикладом складнопідрядного речення, в якому підрядна предикативна частина не займає прислівної позиції і оформлена сполучним засобом *хоч який*: *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний).

Подібно до протиставних речень і на відміну від допустових, допустово-протиставні речення мають виразну і негнучку структуру. “Усі складнопідрядні речення зі значенням зумовленості відрізняються загальною структурною ознакою – фіксованим розміщенням складових частин, а саме препозицією підрядної частини” [1, с.36]. Для вираження допустово-протиставних відношень найтиповішою є конструкція з препозицією підрядного речення. Однак спостереження за будовою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики показують, що підрядні речення зафіксовано в усіх трьох позиціях – у препозиції, постпозиції та інтрапозиції щодо головного. Напр.: *Яка не була зморена і затерпла Дарія Олександрівна, стоявши недалеко, — її ніби огнем в серці вдарило від тих слів* (В. Барка). *Учителю завжди судилося залишатися в пам'яті своїх вихованців, де б вони не працювали, на яких широтах і меридіанах життя не опинялися. Знала, це був один з його (Валерія) важливих життєвих принципів: не піддавайся спалахам пристрастей, бурям емоцій, хоч які там вони будуть красиві в дану хвилину, бери кожне явище не тільки таким, яким воно зараз є, а й таким, яким буде, яким постане в перспективі, — адже вона повинна бути для тебе понад усе!..* (О. Гончар).

Проте не можна говорити про вільний порядок розміщення підрядного речення відносно головного, оскільки значна частина складнопідрядних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики передбачає лише препозицію підрядної частини. Якщо виникає потреба протиставити посилену інтенсивність вияву ознаки, дії, обставини підрядного речення змісту головного, то для такого вираження найкращою є конструкція з препозитивним підрядним. Напр.: *Хоч як нам важко дається та витримка, однак жоден із нас і цього разу не схопиться, не побіжить, ми, ніби заморожені, проводжаємо поглядами цього високого, сухорлявого чоловіка...* (О. Гончар). Якщо протиставні сполучники головного речення складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики виражені експліцитно, то обов'язкова однозначна послідовність

частин: в препозиції – допустова частина, в постпозиції – частина зі значенням протиставлення. Така чітка послідовність частин зумовлена загальною семантикою конструкції: протиставлення не може передувати, оскільки спочатку має бути названо те явище, якому не відповідає факт, що протиставлений. Напр.: *Є такий вулкан вічнодіючий Стромболі, моряки називають його: маяк Середземного моря. Хоч яка всюди темрява, а він ніч крізь ніч червоніє з-під хмар* (О. Гончар).

Отже, для складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики характерна така особливість побудови частин, як структурний паралелізм. Він полягає в однаковому розташуванні членів речення, у типовій побудові частин. Структурний паралелізм посилює протиставлення, закладене в семантиці цих конструкцій.

Усі складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики – це речення закритої структури, що передбачає обов'язкову їх двочленність. Зміст головної частини можуть розкривати кілька однотипних підрядних частин чи кілька конструкцій різного порядку, утворюючи широкий семантичний ряд, але не порушуючи двочленності структури. Напр.: *Безперечно, в такий спосіб відзначено й нашу терплячість та витримку, бо ж хоч як кортіло, хоч як садок його всіма своїми тайнами нас спокушав, а ми ж не піддалися, не полізли в шкоду...* (О. Гончар). *Убогий світ! Тільки як на чий погляд. Що ж до нас із Заболотним, то куди б не кидало життя чи його, чи мене, які б дива не поставали очам, а, здається, ніде не знайти гарніших місць за нашу балку Левадну з її розкошистими вербами, з сонячним, аж чадним духом конопель та ясними зорями вночі в тих калабанях...* (О. Гончар). Особливістю складних речень, в яких при головному можуть бути найрізноманітніші комбінації підрядних речень різних напрямів узагальнення і структури, є те, що лексичний склад головної частини дозволяє йому поєднуватися зі всіма підрядними разом і з кожним зокрема.

Зрідка частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть бути ускладнені вставленими конструкціями, які деталізують, конкретизують відносні займенники та прислівники – компоненти сполучних засобів підрядної частини. Напр.:

Хоч де б не блукав я, хоч де б не ходив я, -

В засніженій Комі чи в тихій Полтаві,

Хай в радості й щасті,

Хай в горі й неславі, -

Я лину крізь даль невідому й відому

До рідного дому, до отчого дому (І. Савич).

Ще однією структурною особливістю конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є те, що підрядна допустова частина може бути в складі багатоконпонентної конструкції, репрезентуючи складне речення, в якому є кілька предикативних частин.

Аналіз зібраного матеріалу засвідчує, що в українській мові функціонують такі складні синтаксичні конструкції, в яких кілька предикативних частин передують допустовій, але допустова стосується лише

однієї з них. Напр.: *Біля самих ілюмінаторів вирує каламуть, обтікає нас темно-сиве клубовиння, є щось аж моторошне в цьому хаосі вируючих приємків, що їм, здається, й кінця не буде, здається, скільки не пниш з натужним ревінням угору, ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...* (О. Гончар). Головною частиною для підрядної допустової є лише одна зі складових предикативних частин цієї багатокомпонентної конструкції з компонентами, пов'язаними підрядним і безсполучниковим зв'язком. У такому реченні підрядна частина залежить від головної, що посідає незалежне місце в багатокомпонентній структурі (*ніколи не продертись крізь той сліпий, вологий, ніби первісний, хаос...*).

Частина складних багатокомпонентних конструкцій демонструє інші варіанти входження допустової частини до їх структури. Напр.: *Мирон Данилович полежав, глибоко дихаючи, аж до повноти в грудях і розгону крові в скронях. Піднявся, трохи вкріплений, пожував дріб'язку з макухи — все-таки поживність, хоч і недобре після неї, скільки не запивай юшкою* (В. Барка). У цьому реченні допустова частина залежить від предикативної частини, яка в загальній структурі є залежною, підрядною, але щодо допустової вона є головною.

Характерною особливістю структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є відсутність відповідників у складі членів простого речення на відміну від інших складних речень, між частинами яких функціонують допустово-протиставні відношення, що мають похідні утворення, як-от: *Нехай і холод, і вогонь, та ми йдемо все вгору й вгору* (В. Сосюра). *Всупереч холодів і вогню ми йдемо все вгору й вгору*. “Будучи двосемними, вони не знаходять прямих відповідників у системі простого речення з детермінантом” [1, с.36]. Трансформація зумовлена згортанням предиката підрядної допустової частини і утворенням на його базі прийменниково-іменникової конструкції у формі давального відмінка, що виконує функцію обставини допустовості в структурі простого речення. Недоцільно трансформувати складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики у просте речення тому, що неможливо зберегти узагальнювальне значення допустовості, характерне підрядній частині через сполучні засоби, та інтенсивність вияву ознаки, дії, стану, корелюючи залежні частини з дериватами *всупереч, наперекір, незалежно від, попри* тощо, семантична площина яких хоч і пов'язана із градацією допустового значення, проте недостатня для передачі усієї потужності емоційно-експресивного забарвлення, притаманного складним конструкціям інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Характерним для структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є тісний зв'язок сполучних засобів із присудками підрядних речень. Закономірно зумовленою є позиція предиката безпосередньо після сполучного засобу. Напр.: *Хоч як дякав своїх прихожан п'яленький попик, приношень і пожертвувань на церкву було занадто мало, щоб триматися панотцеві Лісовському серед перших громадян Рогатина,*

тож на обійсті вічно хрюкали величезні свині, хижі, як лісові ведри, ненажерливі, верескливі (П. Загребельний).

Навіть якщо перед присудком стоять інші члени речення, то вони займають позицію між відносним займенником чи прислівником та часткою *не*, після якої стоїть предикат. Напр.: *І що ми вже Грицькові не робили, - вишіптували, терли, ізсилали, свячене зілля клали під потилицю, водою лили і переливали хоробу на бобренківського пса, - не помогало* (Л. Костенко).

Підрядні частини складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлені сполучними засобами як *не, хоч як, який не, хоч який* тощо, можуть мати обставини чи означальні слова, що вживаються для конкретизації займенників. Означальне слово здебільшого є іменною частиною складеного присудка, яка займає препозицію щодо дієслова-зв'язки, тому єдність сполучного засобу з предикатом не порушено. Обставини хоч і конкретизують займенникове слово, однак значно не послаблюють указанного зв'язку за рахунок логічного наголосу, зосередженого на сполучному засобі підрядного речення. Напр.: *Та хоч як непорушне сиділа Роксолана за непробивними мурами Топкапи, хоч яких обмежень зазнавала для тіла і духу, хоч як намагалися невидимі сили зупинити для неї час, відгородити її під нього, кожна прожита мить приносила усвідомлення нерозривного злиття з усім суцям, відчуття своїх початків і своєї кінечності, і це давало сили і відбирало сили.* (П. Загребельний). *Сам же чи й зронив бодай сльозину і на небіжчицю навіть не пішов глянути. Хоч яка ненависна була ця жінка для Роксолани, але навіть її вразила поведінка Сулеймана* (П. Загребельний). *Ібрагіма пересмикнуло. Хоч який переляканий цей мерзенний прислужник, все ж не забував, що він тільки «високість», а не «величність», як султан і султаниша* (П. Загребельний).

Стабільність зв'язку сполучного засобу з предикатом зумовлена узагальненою вказівкою займенника чи прислівника на суб'єкт, об'єкт, обставини дії, що поєднані з присудком як своєрідні підмети, додатки чи обставини.

Окремої уваги заслуговує аналіз структури складних допустово-протиставних речень інтенсивної семантики, "в яких підрядні частини перетворилися на фразеологічні звороти з незмінним лексичним складом, стали своєрідними синтаксичними трафаретами з узагальнювальним значенням, які беруться вже готовими до вжитку" [6, с.222]. Вони різноманітні за своїм складом залежно від сполучних засобів і семантики та форм дієслів-присудків. Найпоширенішими є синтаксичні конструкції, утворені поєднанням сполучних засобів як *не, що не* з дієсловами *казати, говорити* (у формі наказового способу – імперативні конструкції переважно незначні за обсягом і типові за структурою) і *бути* (у формах минулого, майбутнього та теперішнього часу або умовного способу). Напр.: *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплень, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар). *Існував він (лайнер) насправді чи виплодила його лиш чиясь хвора уява, — як би там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям...* (О. Гончар). *Як там не є, однак я прагну якнайшвидше зустрітися з тобою* (З газети).

Розрізнявальними ознаками таких структур є стійкість моделі загалом, а також однієї з її частин – допустової, та відтворюваність моделі в мовленні при вільному лексичному наповненні головного речення.

Для вивчення семантичної структури допустово-протиставних конструкцій важливою є оцінка однієї події як недостатньої чи відхиленої основи та іншої події як зворотного їй наслідку. Проте в наведених вище конструкціях ці відношення позначені інтенсивніше, ніж в інших конструкціях допустово-протиставної семантики, зокрема оформлених підрядними сполучниками *незважаючи на те що, дарма що, хоч*.

Отже, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики уособлюють структури синтаксично інформативніші, ніж допустові та протиставні речення. Усталеність структури підрядної частини зумовлена тим, що за різного логічного змісту можна стверджувати про високий ступінь вияву активності (інтенсивності) дії, стану, ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрамонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения в современном русском языке / Наталия Алексеевна Андрамонова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Апресян В. Ю. Уступительность в языке и слова со значением уступки / В. Ю. Апресян // Вопросы языкознания. – 1999. – № 5. – С. 24–44.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
6. Кващук А. Г. Структурно-семантичні типи складних речень допустового співвідношення в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Анатолій Гурович Кващук. – Станіслав, 1959. – 268 с.
7. Ковальова Н. О. Структурні, логіко-семантичні і функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. О. Ковальова. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
8. Кухаревич Н. Е. Сложноподчиненные предложения с уступительной придаточной частью в современном русском литературном языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Н. Е. Кухаревич. – М., 1955. – 15 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : Монографія / Микола Васильович Мірченко. – Луцьк : Ред-вид. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 389 с.
10. Перфильева Н. П. Уступительно-противительные конструкции с двусторонней связью в современном русском языке : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. П. Перфильева. – Томск, 1984. – 22 с.
11. Печенкина Т. Г. Синтаксическая категория уступительности и формы ее выражения в русском литературном языке 2-й половины XIX века : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. фил. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Г. Печенкина. – Л., 1976. – 20 с.
12. Теремова Р. М. Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке / Римма Михайловна Теремова. – Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1986. – 75 с.
13. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Ткачук. – К., 2009. – 20 с.

14. Храковский В. С. Универсальные уступительные конструкции / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 103–122.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К.: Академія, 2004. – 408 с.
16. Эстрина Л. С. Выражение уступительных отношений в сложных предложениях с относительным подчинением / Л. С. Эстрина // Вопросы синтаксиса русского языка. — Калуга, 1969. – С. 142–148.

Статья посвящена выяснению структурно-семантических и функциональных признаков сложноподчиненных конструкций интенсивной уступительно-противительной семантики

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения, уступительно-противительные семантико-синтаксические отношения, структура, интенсивность.

This article is devoted to elucidate peculiarities of the formal and semantic structure of the complex constructions of intensive concessive and adversative relations.

Key words: compound sentences, concessive and adversative relations, structure, intensity.

УДК 81'373

Галаш Г.О.

КОНЦЕПТ РИБА У МОВІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

У статті проаналізовано контексти вживання та культурні конотації вербалізаторів концепту РИБА в текстах українських необрядових народних пісень.

Ключові слова: українська мова, мова українських народних пісень, вербалізація.

Актуальність статті пояснюється тим, світоглядна інтерпретація іхтіонімів української мови не можлива без залучення свідчень українського фольклору, адже саме в конкретних контекстах утілюються комплекси культурних значень, які не впливають безпосередньо з етимологічного розгляду цих найменувань.

Новизна статті полягає в залученні свідчень українських народних пісень для доповнення картини семантичної еволюції іхтіонімів.

Міра вивченості питання. Етнолінгвістична специфіка найменувань риб досліджується в працях Л.С. Берга [1], С.В. Борщевського [2], А.С. Герда [3; 4], Р.В. Міняйла [5], Д. Разаускаса [6], В.В. Усачової [7].